

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-103>

УДК 344.652

Лазебна А.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПРОБЛЕМА ПЕРСПЕКТИВ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ

Анотація. У статті проаналізовано норми національного законодавства, які регулюють довічне позбавлення волі. Розглянуто особливості застосування цього виду покарання до таких категорій як особи віком до 18 років та понад 65 років, жінок. Також покарання у вигляді довічного позбавлення волі висвітлено у аспекті перспектив звільнення осіб, засуджених до такого покарання. Виявлено, що положення Кримінального Кодексу України закріплюють доступність двох варіантів звільнення від відбування цього покарання: хворобливий стан та помилування. Охарактеризовано ці способи звільнення та висвітлено нагальність впровадження умовно-дострокового звільнення для засуджених до довічного позбавлення волі. Значну увагу приділено Рішенню Європейського Суду з права людини від 12.03.2019, в якому йде мова про те, що українське довічне покарання порушує права людини. Підкреслюється необхідність внесення змін до Кримінального Кодексу України з урахуванням проблем покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, покарання, помилування, хворобливий стан, умовно-дострокове звільнення.

Lazebna Anna

Yaroslav Mudryi National Law University

LIFE IMPRISONMENT: THE PROBLEM OF PROSPECTS FOR PAROLE

Summary. In the article is analyzed the national laws governing life imprisonment, because the number of life imprisoned persons in institutions under authority was 1541 persons. The peculiarities of applying this type of punishment to such categories as persons under the age of 18 and over 65, women are considered. Also, the punishment in the form of life imprisonment is highlighted in the aspect of the prospects of the release of persons convicted of such punishment. It was revealed that provisions of the Criminal Code of Ukraine stipulates the availability of two variants of exemption from serving this punishment: a painful condition and pardon. These methods of dismissal are described and the urgency of introducing parole for sentenced to life imprisonment is highlighted. Determined that requires the solution of the problem of determining the reality of the prospects of parole for persons sentenced to life imprisonment. Considerable attention is paid to the Judgment of the European Court of Human Rights dated March 12, 2019, which states that Ukrainian life punishment violates human rights. However, no progress has been made on this side by the legislator. Also such a purpose of punishment is lost as a correction of the convicted person, which may create a threat to society. Emphasizes the necessity of amending the Criminal Code of Ukraine taking into account the problems of punishment in the form of life imprisonment. It is necessary to define at a legislative level the concept of "life imprisonment", to consider the issue of the prohibition of the use of this type of punishment for women, and to provide for the possibility of early release for persons sentenced to life imprisonment in accordance with the provisions of the Convention. These changes are necessary in order for the real purpose of punishment to coincide with those specified in the Criminal Code of Ukraine, because at present the purpose of punishment is lost as a correction of the convicted person, which may create a threat to society.

Keywords: life imprisonment, punishment, pardon, painful condition, parole.

Постановка проблеми. Європейські норми права – стандарт для національного законодавства, вони є орієнтиром для удосконалення правової системи України. Переорієнтація законодавства України до сучасних стандартів кримінального права вимагає невпинного перегляду, вивчення та аналізу нормативно-правових актів у цій сфері. Покарання у виді довічного позбавлення волі було запроваджено в Україні задля виконання умов для вступу в Раду Європи, тому в 1999 році Конституційний Суд України визнав, що смертна кара суперечить положенням Конституції України і відповідно вже 2000 року були внесені зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України), якими остаточно вилучено смертну кару як вид покарання. Впровадження нового покарання потребувало комплексного підходу щодо правового регулювання особливостей його застосування, а також порядку умовно-дострокового звільнення від його відбування. Втім останній аспект довіч-

ного позбавлення волі не отримав належної законодавчої регламентації.

У березні 2019 року Європейський Суд з прав людини визнав, що в Україні положення щодо довічного покарання порушують права людини, гарантовані Конституцією України та міжнародними актами, ратифікованими Україною. Проте жодних зрушень з боку законодавця в цей бік так і не зроблено.

Невирішеною залишається проблема визначення реальності перспектив умовно-дострокового звільнення для осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів цієї теми приділяли увагу багато науковців-правників. Є.Ю. Бараш вивчав саме засади гуманізації відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні. М.В. Заєць аналізував міжнародний досвід виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. С.Я. Бурда провів порівняль-

ний аналіз між смертною карою та довічним позбавленням волі. Окремо механізм звільнення засуджених до довічного позбавлення волі описала Я.Ю. Дьо. Праці В.О. Човган стосуються прав осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Саме питання умовно-дострокового звільнення до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі окреслювалось у працях Н.В. Коломієць. Досліджувана тема висвітлювалась у багатьох наукових працях, проте окремого комплексного дослідження з визначенням проблем, висвітленням варіантів рішень та з аналізом судової практики, а особливо з вивченням актуального наразі рішення Європейського Суду з прав людини («Петухов проти України») від 12.03.2019 р. ще немає.

Метою статті є аналіз норм національного та міжнародного законодавства, визначення перспектив впровадження умовно-дострокового звільнення, а також дослідження судової практики задля визначення специфіки правового статусу осіб, яким призначено покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Станом на 1 січня 2019 року кількість довічно ув'язнених осіб в підконтрольних владі установах становила 1541 особа [1].

Вадим Човган стверджує: «Порівняно з країнами Ради Європи, в Україні найбільше засуджених до довічного ув'язнення, в яких немає перспективи звільнення. Є країни, де «довічників» більше (зокрема, Великобританія, Німеччина, Італія), але там така перспектива існує» [2].

Незважаючи на те, що довічне позбавлення волі регулюється значною кількістю нормативно-правових актів: Кримінальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК), Указ Президента «Про порядок здійснення помилювання» тощо, проте легально визначення довічного позбавлення волі немає. Аналізуючи статті КК України, які прямо чи опосередковано стосуються довічного позбавлення волі можна визначити, що це захід державного примусу, який встановлюється за вироком суду до особи, яку визнано винною за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується у випадках, передбачених КК України [3].

Наразі у КК України досліджуваний вид покарання передбачений у 15 санкціях статей Особливої частини, наприклад: посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ч. 3 ст. 110), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112), умисне вбивство (ч. 2 ст. 115), терористичний акт (ч. 3 ст. 258), фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ч. 3 ст. 321-1), посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348), посягання на життя журналіста (348-1) тощо [4]. Цей перелік демонструє ті цінності, які є під особливою охороною з боку держави і особа, яка вчиняє такі злочини має бути ізольована від суспільства.

Відповідно до ст. 64 КК України довічне позбавлення волі не може застосовуватись до: а) осіб, які вчинили злочин у віці до 18 та понад 65 років; б) жінок, які були в стані вагітності під час вчи-

нення злочину або на момент постановлення вироку; в) за вчинення готування до злочину та замах на злочин, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки (ст. 109-114-1), проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. 437-439, 442, 443) [4].

Вікове обмеження до 18 років для застосування довічного позбавлення волі – це міжнародний стандарт, яким визнається той факт, що особистість цілковито формується, свідомо робить свій вибір з досягнення повноліття.

Є окремі особливості довічного ув'язнення жінок в Україні. Україна – це єдина пострадянська країна, де досі застосовується довічне позбавлення волі для жінок. У 2015 році на розгляд Верховної Ради України було винесено проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок», яким передбачалось виключення з ч. 2 ст. 64 ККУ слів «що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку» та залишити таке трактування: «Довічне позбавлення волі не застосовується до жінок» [5]. Проте цей законопроект набрав 220 депутатських голосів із необхідних 226. Наразі норми КВК містять положення, які лібералізують становище жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, порівняно з чоловіками. Наприклад, ст. 151-2 передбачено положення, яке: «Для жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, встановлюється режим, передбачений для тримання засуджених у виправній колонії середнього рівня безпеки» [6]. Тож національне кримінальне законодавство має недоопрацювання в цьому аспекті, яке потребує виправлення та приведення норм ст. 64 у відповідність з міжнародними стандартами призначення покарань.

Відповідно до положень КК України, для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі доступні два варіанти звільнення від його відбування: а) хворобливий стан (ст. 84 КК України); б) процедура помилювання (ст. 87 КК України). Особливості звільнення осіб від покарання за хворобою засудженої особи зазначено в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу». Звільнення від відбуття покарання через хворобу з місць позбавлення волі може бути застосоване судом до тих засуджених, які захворіли під час відбуття покарання і ця хвороба перешкоджає відбувати покарання, тобто у випадках, коли дальше утримання в місцях позбавлення волі загрожує їх життю або може призвести до серйозного погіршення здоров'я чи інших тяжких наслідків [7]. Це положення стосується не тільки осіб, які захворіли до часу відбуття покарання, але й тих, хто захворів за час відбуття покарання, проте їхня хвороба стала прогресувати. Важливим є факт, що суди при звільненні від відбуття покарання через хворобу не зважають на характер та тяжкість вчиненого особою злочину, на особисті дані засудженого тощо. Ці положення ґрунтуються на основних конституційних засадах: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [8].

Механізм звільнення за станом здоров'я особи, яку засуджено до довічного позбавлення волі, було застосовано до Олександра Каверзіна. З листопада 2017 року апеляційний суд Вінницької області звільнив від відбуття довічного покарання Каверзіна, якого було засуджено в 2001 році за сукупністю злочинів, зокрема вбивство семи осіб, серед яких три співробітники правоохоронних органів. Чоловік – інвалід першої групи по зору, мав проблеми з тиском, що могли спричинити інсульт [9]. У 2012 р. Каверзін звернувся до ЄСПЛ, рішенням якого було стягнуто з України відшкодування моральної шкоди за катування, які він зазнав з боку працівників міліції. У п. 21 цього рішення зазначено, що 23 вересня 2002 року за вказівкою суду першої інстанції медична комісія встановила, що заявник став повністю сліпим та, відповідно, належав до найвищої офіційно встановленої в Україні групи інвалідності. Заявникові було діагностовано рубець рогівки, оплізую зіниці та катаракту правого ока, що були наслідком проникаючого поранення, а також увеїт лівого ока. Лікарі дійшли висновку, що заявник потребував стороннього догляду для забезпечення життєвих потреб. Тож рішенням апеляційного суду Вінницької області встановлено, що захворювання засудженого створює перешкоду для подальшого відбування покарання, тому чоловік підлягає звільненню [10].

Іншим шляхом звільнення особи від довічного позбавлення волі є процедура помилування. Конституцією України (ст. 106) закріплено повноваження Президента України, серед яких здійснення помилування [8]. Головним чином нормативно-правове регулювання цієї процедури забезпечується Указом Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування». Загалом, помилування може здійснюватися у вигляді: а) заміни довічного позбавлення на позбавлення на строк 25 років; б) повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарання. Особа, засуджена до покарання у виді довічного позбавлення волі може клопотати про помилування після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання. Департамент з питань помилування Адміністрації Президента України (далі – Департамент) здійснює підготовку матеріалів до розгляду клопотання про помилування та повідомляє заявника про результати такого розгляду. Клопотання про помилування та матеріали, підготовлені Департаментом, попередньо розглядаються Комісією при Президентові України у питаннях помилування. Важливим аспектом у разі відхилення клопотання про помилування засудженої особи є те, що за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути внесене на розгляд Комісії не раніш як через рік із часу відхилення попереднього клопотання. Також суб'єкти, які вирішують долю клопотань про помилування обґрунтовують підстави відмови у помилуванні [11]. У рішенні ЄСПЛ *László Magyar* проти Угорщини від 20 травня 2014 року вказується: «Було б дивним вимагати виправлення від засудженого, не даючи йому інформації щодо того, чи буде у майбутньому із невизначеною датою встановлений механізм, який дозволить розглянути питання про можливе дострокове звільнення.

Довічно ув'язнений має право знати на самому початку свого строку, що він має робити для того, щоб стосовно нього було розглянуто питання про дострокове звільнення, за яких умов такий перегляд має бути здійснений, включаючи, коли він буде чи може бути здійснений» [12].

Чи виправдовує себе процедура помилування для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі? Глава держави у 2018 році видав Укази про помилування 14 осіб, засуджених на різні терміни покарання. При цьому повністю звільнені від відбування покарання та вийшли на волю п'ять осіб, ще для восьми суттєво зменшені терміни покарання. Одній помилуваній особі (з 1541 особи), яка була засуджена до довічного позбавлення волі, покарання було замінено на 27 років і 9 місяців позбавлення волі, вона в квітні вийшла на волю. Всі помилувані засуджені вперше. Вісім осіб з помилуваних – люди пенсійного віку [13]. Ці дані показують, що шанс на помилування довічно засудженої особи є мізерний, він майже дорівнює нулю.

12 березня 2019 року є датою, коли українське довічне ув'язнення врешті-решт отримало правову оцінку від ЄСПЛ. Європейський суд вперше прийняв рішення по довічному позбавленню волі. Рішення було прийнято у справі Петухов проти України. Своєю авторитетною думкою з цього приводу висловив Вадим Човган: «Суд нарешті визнав, що українське довічне покарання порушує права людини. Тепер є твердий юридичний аргумент: в Україні немає реалістичної перспективи звільнення від цього покарання. Мізерний шанс на помилування не є такою перспективою. Як наслідок, Україна порушує право цих засуджених не бути підданим катуванням та іншому неналежному поводженню чи покаранню» [14]. Засуджений Петухов звернувся до ЄСПЛ із заявою, в якій вказав, що відсутність в українському законодавстві права на умовно-дострокове звільнення є порушенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Заявник зазначив, що за статтями 3 та 13 Конвенції лікування під час тримання під вартою було неадекватним та що за цією скаргою не було ефективних засобів юридичного захисту. Також, посилаючись на пункти 1 і 3 ст. 5 та пункт 1 ст. 6 Конвенції, він стверджував, що тримання його під вартою було незаконним та тривалим, що провадження, за результатами якого продовжувався строк його тримання під вартою, не було справедливим. Врешті-решт, заявник скаржився на тривалість кримінального провадження та відсутність ефективних засобів юридичного захисту стосовно цієї скарги. Суд постановив, що держава-відповідач упродовж трьох місяців від дня, коли це рішення стане остаточним відповідно має виплатити заявнику 8000 євро відшкодування моральної шкоди [15]. Тож тепер, коли існує рішення Європейського суду з прав людини, що є джерелом національного права, то це має привернути увагу законодавця, Верховного Суду та Конституційного Суду України до вирішення проблемних питань інституту довічного позбавлення волі.

Наразі варто проаналізувати перспективи впровадження умовно-дострокового звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення

волі. Національне кримінальне законодавство взагалі не передбачає можливості умовно-дostroкового для довічно засуджених осіб, що викликає жваву дискусію з боку науковців-правників. У ч. 2 ст. 50 КК України сформульовані головні цілі покарання: а) кара; б) виправлення; в) превенція [4]. Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої слухняної поведінки [6]. Найефективнішим способом виправлення засудженого є заохочення. Одним із засобів заохочення за КВК є умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання [6]. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання регулюється ст. 81 КК України, відповідно до якої таке звільнення можливе за: а) доведення засудженим свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці та б) відбуття ним встановленого Кодексом строку [4].

Чи є необхідним застосування умовно-дostroкового звільнення для особи, яка вчинила особливо тяжкий злочин? Орієнтиром у цьому питанні є Конвенція про захист прав та основоположних свобод 1950 р., у ст. 3 зазначається: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [16]. Подібні положення закріплено у ст. 28 КУ, а саме: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [8]. Існує низка рішень Європейського суду, які розширюють межі трактування цих положень: 1) рішення по справі Кафкаріс проти Кіпру висуває вимогу, що довічне позбавлення волі має зменшуватись; 2) рішення у справі Вінтер проти Сполученого Королівства закріплює чіткий стандарт з приводу того, що довічно засуджений має право з самого початку відбування покарання знати, коли може бути розглянуто питання його дostroкового звільнення, а в рішенні Трабелсі проти Бельгії передбачено те, що засуджений має бути обізнаний стосовно критеріїв, на яких базуватиметься перегляд покарання; 3) рішення у справі Петухов проти України демонструє, що перспектива звільнення осіб, яких було засуджено до довічного позбавлення волі має бути реалістичною. Ця реалістичність має насамперед підкріплюватись процедурними гарантіями, які буде чітко сформульовано в нормативно-правовому акті [17].

У зарубіжному праві існують різні системи умовно-дostroкового звільнення: а) автоматична система – засуджені мають право на дostroкове звільнення за виконання деяких вимог; б) дискреційна система – звільнення засуджених на розсуд органів, наділених владними повноваженнями; в) змішана система – засуджені за менш тяжкі злочини підлягають дostroковому звільненню за автоматичною системою, а інші – відповідно за дискреційною [18]. Сучасна національна система, а саме процедура помилування явно відображає забезпечення дискреційних повноважень в особі Президента України. Звичайно, що для того, щоб відчути позитивну дію механізму умовно-дostroкового звільнення варто встановити чіткий та зрозумілий перелік умов, які мають виконуватись засудженим для отримання шансу на звільнення від відбування покарання (так зване «право на надію»).

Також варто відповісти на питання: «Чи взагалі може мати місце виправлення для засудженого, який уже провів у місцях позбавлення волі понад 25 років?» У цьому аспекті важко не погодитись із думкою М. Дайнеги: «Практика доводить, що позбавлення волі на строк понад 15 років веде до деградації особи, тому тюрма не є установою для виправлення засуджених осіб. Щодо засуджених до довічного позбавлення волі, то головною метою покарання є те, що хоча б за 15 років перебування за ґратами в убивць, які становлять переважну більшість засуджених до довічного позбавлення волі, ще залишилася якась частина людських рис» [19].

Тож запровадження умовно-дostroкового звільнення для засуджених до довічного позбавлення волі потребує свого закріплення на законодавчому рівні, за умови чіткого врегулювання усіх проблемних аспектів такого звільнення. Наразі така перспектива вбачається у проекті Закону «Про пенітенціарну систему» від 24.11.2017, який наразі у статусі: очікує розгляду.

Цим законопроектом визначено процедурні особливості дostroкового звільнення «довічників»: 1) можливість звернутись до суду отримують особи, засуджені до довічного позбавлення волі, після відбуття не менше 20 років призначеного покарання; 2) засуджених до довічного позбавлення волі має особисто подати до суду план своєї реінтеграції в суспільство. Такий план має передбачати перелік: а) заходів, які дозволять особі усунути чинники, які можуть негативно впливати на утримання від вчинення повторного злочину; б) доказів, які свідчать про обґрунтованість перспективи реінтеграції засудженого у суспільство після звільнення. Умовами дostroкового звільнення від відбування довічного позбавлення волі пропонується передбачити вимоги, згідно з якої, якщо довічно засуджена особа, дostroково звільнена від відбування покарання, знову вчинить тяжкий або особливо тяжкий злочин, поєднаний із застосуванням фізичного насильства проти особи, вона направляється для подальшого відбування довічного позбавлення волі без права повторного застосування умовно-дostroкового звільнення або заміни покарання більш м'яким. Також у даному проекті передбачається можливість заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі строком на п'ятнадцять років. При цьому можливість заміни доступна після відбуття засудженим не менше десяти років, а обчислення строку нового покарання починається з дня заміни покарання більш м'яким. Також передбачається особливість заміни довічного позбавлення волі для засуджених, які під час відбування покарання досягли віку 65 років. Для них заміна покарання більш м'яким може бути здійснена на позбавлення волі строком десять років [20].

Проте законодавець не поспішає вносити зміни до порядку звільнення від відбування довічного позбавлення волі та приймати цей законопроект, але рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України» має сприяти тому, що питання довічно засуджених знову актуалізується та процедура можливості їхнього звільнення буде врегульована законодавством демократичної держави.

Висновки. Аналіз правової природи, особливостей, проблематики довічного позбавлення волі, а також нормативно-правової бази, якою регулюється досліджуване питання, дає можливість зробити такі висновки. Рішенням Європейського суду з прав людини стосовно України 2019 року встановлено, що процедура помилування не надає реалістичної перспективи звільнення довічно засуджених від відбування покарання. Превенція негативних наслідків тривалого позбавлення волі і сприяння нормальній реінтеграції засудженого в суспільство, який має стати безпечним для оточуючих, обумовлюють необхідність поширення можливості умовно-дострокового звільнення на осіб, засу-

джених до цього виду покарання. Проте порядок такого звільнення має бути окремо визначений, враховуючи всі особливості статусу довічно засуджених. Доцільно внести зміни до статей 64; 81; 82 КК України, у яких передбачити: а) визначення довічного позбавлення волі; б) заборону застосування цього виду покарання до жінок; в) можливість дострокового звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі відповідно до положень Конвенції. Уявляється, що ці зміни є необхідними для того, щоб реальні цілі покарання збігалися з тими, що зазначені в КК України, бо наразі втрачається така мета покарання як виправлення засудженого, що може створити загрозу для суспільства.

Список літератури:

1. Кримінально-виконавча система України в 2018 році. Статистичний огляд. URL: <http://ukrprison.org.ua/news/1548745687> (дата звернення: 22.04.2019).
2. Критичний погляд на правоохоронну систему. *Інтернет альманах «Антыдот»*. URL: <https://antidot.info/person/vadym-chovhan-ekspert-z-pravovoji-reformy-konsultatyvnoji-misiji-evropejskoho-soyuzu-kmes/> (дата звернення: 22.04.2019).
3. Яковчук М.Ю. Довічне позбавлення волі як вид покарання за кримінальним правом України. *Право: історія, теорія, практика*. 2014. С. 150.
4. Кримінальний кодекс : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.04.2019).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок : проект Закону України від 03.07.2015 № 2254а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55855 (дата звернення: 23.04.2019).
6. Кримінально-виконавчий кодекс: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.04.2019).
7. Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.09.1973 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73> (дата звернення: 21.04.2019).
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2019).
9. Дьоб Я.Ю. Звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі: сучасні українські реалії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 261.
10. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Каверзін проти України» від 15.05.2012 заява № 23893/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851 (дата звернення: 22.04.2019).
11. Про Положення про порядок здійснення помилування : указ Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015> (дата звернення: 20.04.2019).
12. Європейський суд посилює свою позицію щодо перспективи звільнення для довічно позбавлених волі. *Права Людини в Україні. Офіційний портал Харківської правозахисної групи*. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1402463170> (дата звернення: 22.04.2019).
13. Глава держави помилував у 2018 році 14 осіб, засуджених на різні терміни покарання. *Офіційне інтернет-представництво «Президент України Петро Порошенко»*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pomiluvav-u-2018-roci-14-osib-zasudzhenih-na-53070> (дата звернення: 23.04.2019).
14. ЄСПЛ визнав українське довічне позбавлення волі порушенням прав людини. *Центр інформації про права людини*. URL: https://humanrights.org.ua/material/jespl_viznav_ukrajinske_dovichne_pozbavlenija_voli_porushennja_prav_ljudini (дата звернення: 21.04.2019).
15. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Петухов проти України» від 12.09.2019 заява № 43374/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_638 (дата звернення: 23.04.2019).
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 23.04.2019).
17. Правова позиція Української Гельсінської спілки з прав людини щодо конституційності приписів частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2019/01/20190111_KSU.pdf (дата звернення: 23.04.2019).
18. Човган В.О. Європейський суд посилює свою позицію щодо перспективи звільнення для довічно позбавлених волі. *Права людини : інформ. бюл. Харк. правозахис. групи*. 2014. № 16. С. 7–9.
19. Дейнега М.А. Проблемні аспекти правового регулювання відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2016. № 243. С. 215.
20. Про пенітенціарну систему : проект Закону України від 24.11.2017 № 7337. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62965&pf35401=439483> (дата звернення: 22.04.2019).

References:

1. Kryminalno-vykonavcha systema Ukrainy v 2018 rotsi. Statystychnyi ohliad. Available at: <http://ukrprison.org.ua/news/1548745687> (accessed: 22.04.2019).
2. Krytychnyi pohliad na pravookhoronnu systemu. Internet almanakh "Antydot". Available at: <https://antidot.info/person/vadym-chovhan-ekspert-z-pravovoji-reformy-konsultatyvnoji-misiji-evropejskoho-soyuzu-kmes/> (accessed: 22.04.2019).

3. Yakovchuk M.Yu. (2014). Dovichne pozbavlennia voli yak vyd pokarannia za kryminalnym pravom Ukrainy. *Pravo: istoriia, teoriia, praktyka*.
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed: 20.04.2019).
5. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo humanizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti zhinok : proekt Zakonu Ukrainy vid 03.07.2015 № 2254a. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55855 (accessed: 23.04.2019).
6. Kryminalno-vykonavchy kodeks vid 11 lypnia 2003 № 1129-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (accessed: 22.04.2019).
7. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pro zvlennia vid vidbuttia pokarannia zasudzhennykh, yaki zakhvorily na tiazhku khvorobu: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 28.09.1973 № 9. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73> (accessed: 21.04.2019).
8. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 20.04.2019).
9. Do Ya.Yu. (2018). Zvlennia vid vidbuvannia pokarannia u vydi dovichnoho pozbavlennia voli: suchasni ukrainski realii. *Porivnialno-analitychne pravo*, vyp. 1, p. 261.
10. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u spravi “Kaverzin proty Ukrainy” vid 15.05.12 zaiava № 23893/03. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851 (accessed: 22.04.2019).
11. Pro Polozhennia pro poriadok zdiisnennia pomyluvannia : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.04.2015 № 223/2015. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015> (accessed: 20.04.2019).
12. Yevropeiskyi sud posyliuie svoju pozysiiu shchodo perspektyvy zvlennia dlia dovichno pozbavlenykh voli. *Prava Liudyny v Ukraini. Ofitsiinyi portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy*. Available at: <http://khp.org/index.php?id=1402463170> (accessed: 22.04.2019).
13. Hlava derzhavy pomyluvav u 2018 rotsi 14 osib, zasudzhennykh na rizni termyny pokarannia. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo “Prezydent Ukrainy Petro Poroshenko”*. Available at: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pomyluvav-u-2018-roci-14-osib-zasudzhenykh-na-53070> (accessed: 23.04.2019).
14. YeSPL vyznav ukrainske dovichne pozbavlennia voli porushenniam prav liudyny. *Tsentr informatsii pro prava liudyny*. Available at: https://humanrights.org.ua/material/jespl_viznav_ukrajinske_dovichne_pozbavlennia_voli_porushennia_prav_ljudini_ (accessed: 21.04.2019).
15. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u spravi «Petukhov proty Ukrainy» vid 12.09.2019 zaiava № 43374/02. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_638 (accessed: 23.04.2019).
16. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. (ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.1997). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 23.04.2019).
17. Pravova pozysiiia Ukrainskoi Helsinskoj spilky z prav liudyny shchodo konstytutsiinosti prypysiv chastyny pershoi statti 81, chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. Available at: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2019/01/20190111_KSU.pdf (accessed: 23.04.2019).
18. Chovhan V.O. (2014). Yevropeiskyi sud posyliuie svoju pozysiiu shchodo perspektyvy zvlennia dlia dovichno pozbavlenykh voli. *Prava liudyny: inform. biul. Khark. pravozakhys. Hrupy*, vyp. 16, pp. 7–9.
19. Deineha M.A. (2016). Problemni aspekty pravovoho rehuliuвання vidbuvannia pokarannia u vydi dovichnoho pozbavlennia voli. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, vyp. 243, p. 215.
20. Pro penitentsiarnu systemu: proekt Zakonu Ukrainy vid 24.11.2017 № 7337. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc3?id=&pf3511=62965&pf35401=439483> (accessed: 22.04.2019).